

HISTORIE VE ZNOVUZROZENÉ VOLNÉ SOUTĚŽI ČESKÁ A SLOVENSKÁ POSTKOMUNISTICKÁ TRANSFORMACE A JEJÍ DOMINANTNÍ HISTORICKÉ PŘÍBĚHY

Tomáš Sniegoň

History Reborn in Free Competition:
The Czech and Slovak Post-communist Transitions and Their Dominant
Historical Narratives

Two of the four historical narratives presented here, the Czech national-liberal narrative and the Slovak national-European narrative, imbue Czech and Slovak history with national and democratic meaning, by using history to legitimize future aims in these areas. The two remaining historical narratives, the Communist and the Slovak national-Catholic, with their way of using history, take an expressly confrontational stance on values called 'politically liberal', though in their renewed versions from the 1990s they no longer call outright for totalitarian power. All four narratives, however, work with their own nations and histories as monolithic categories, and consequently have problems answering questions that do not fit into their conceptions of the search for their own meanings of Czech or Slovak history. In their endeavours to define new post-Communist values, the main actors have failed to abandon or even to cast doubt on the ethnically determined national framework.

Tomáš Sniegoň (*1965) působí na Univerzitě v Lundu ve Švédsku,
tomas.sniegon@telia.com

Tento text je pokusem vymezit a definovat hlavní historické příběhy, které dominovaly české i slovenské historické kultuře v tzv. „dlouhých 90. letech“, tedy v období od pádu komunistického režimu na konci roku 1989 do vstupu České i Slovenské republiky do Evropské unie v roce 2004, a jejichž cílem bylo dát

smysl moderní československé, české a slovenské historii. Takovýto souhrnný pokus, pokud vím, dosud nebyl podniknut. Vymezení dominantních historických příběhů je však významné pro strukturálně i pro procesuálně orientované analýzy obou dotyčných historických kultur.¹

Výzkum historických kultur se přitom v posledních desetiletích těší stále větší pozornosti historické vědy, a to především prostřednictvím interdisciplinárně pojímaných studií zaměřujících se na komunikativní charakter historie, na studium potřeby historie v moderních společnostech a na funkce historie v historickém vědomí jednotlivců i skupin.²

Dlouhá 90. léta a „návrat historie“

Z vnitřního českého i slovenského hlediska znamenají „dlouhá 90. léta“ především nečekaně rychlý rozpad společného československého státu a bezprecedentní transformaci komunistické diktatury v parlamentní demokracii a tržní ekonomiku. V mezinárodním kontextu jde o přechod z jednostranné orientace na Sovětský svaz a země komunistického bloku k orientaci na evropské a transatlantické struktury.

Radikální změny po roce 1989 zasáhly téměř všechny aspekty života. Starý systém po desetiletích stagnace zmizel. Nově získaná svoboda projevu a svoboda tisku, svoboda cestování, svoboda podnikání a svoboda volby různých politic-

1 Zde prezentované historické příběhy představují možné nástroje analýzy české a slovenské historické kultury v postkomunistickém období, nikoli analýzu samu. Konkrétní analýza obou historických kultur ve vztahu k paměti holocaustu je prezentována v knize TOMAS SNIAGON, *Den försvunna historien. Förntelsen i tjeckisk och slovakisk historiekultur*, Lund 2008. Role paměti holocaustu v české a slovenské historické kultuře je v knize analyzována prostřednictvím čtyř empirických kapitol: 1) diskuse o holocaustu v době rozpadu Československa v letech 1990–1992; 2) analýza českých reakcí na americký film Schindlerův seznam, pojednávající o „sudetském Němci“ Oskaru Schindlerovi; 3) studie o českých diskusích o Porrajmosu, holocaustu Romů za druhé světové války na území tzv. protektorátu Čechy-Morava; 4) prezentace historie vyhlazování Židů za Tisova slovenského státu v Múzeu SNP v Banské Bystrici.

2 Autor byl v letech 2001–2008 členem projektu *The Holocaust and European Historical Culture*, který byl financován Švédskou státní bankou a sdružoval historiky tří švédských univerzit, Lund, Uppsala a Stockholm. Cílem projektu bylo srovnání paměti holocaustu v různých evropských zemích a jejich historických kulturách (například v Německu, Polsku, Rusku, Rakousku, Švédsku) a v Izraeli. V rámci projektu byly vydány knihy: KLAS-GÖRAN KARLSSON, ULF ZANDER, *Echoes of the Holocaust*, Lund 2003; KLAS-GÖRAN KARLSSON, ULF ZANDER, *The Holocaust on Post-War Battlefields*, Malmö 2006.

kých stran nabídly lidem nejprve v Československu a nedlouho nato i v obou jeho následnických státech nové možnosti, zároveň však zostřily i konkurenci, zvýšily sociální stres a zesílily konfrontaci s okolním světem. V této situaci byly staré a dané hodnoty soustavně prověřovány a zpochybňovány, zatímco nové hodnoty stále čekaly na své zrození a svůj rozvoj. „Sametová revoluce“ z roku 1989 tak nebyla jen revolucí politickou, ideologickou a socioekonomickou, ale zároveň i revolucí kulturní a mentální.

Historie v této turbulenci, charakterizované zejména ve svých počátečních etapách silnou vírou v budoucnost, zdaleka nezůstala jen pasivním faktorem. Zatímco slovenský historik Lubomír Lipták popsal v roce 1990 pád komunismu z listopadu 1989 jako radikální změnu bez historie, jako změnu, která „nepotřebovala ani historický kostým, ani velká hesla“,³ hovořil český historik Vilém Prečan jen o několik let později již o „nadbytku historie“.⁴ Historie hrála velkou, a místy dokonce rozhodující roli při orientaci jedinců a kolektivů v Česku i na Slovensku směrem k tomu, co bylo chápáno jako lepší společnost a šťastnější život. Historické vědomí, jež každý člověk rozvíjí k tomu, aby se mohl mentálně pohybovat mezi otázkami spojenými s minulostí, úkoly spojenými se současností a sliby a nadějemi spojenými s budoucností, získalo proto v období těchto proměn mobilizující sílu.

Chceme-li pochopit formování historického vědomí do narativních struktur zvaných historické příběhy, je nezbytné se nejdříve pozastavit nad významem základního pojmu historické vědomí a rovněž definovat s historickým vědomím úzce spojený výraz historická kultura.

Historické vědomí

Historickým vědomím se rozumí schopnost člověka hledat své místo v čase. Každý jedinec vychází ve svém individuálním historickém vědomí ze své nynější situace, ze svých momentálních potřeb a přání, a své vnímání minulosti přizpůsobuje představám o tom, jak by podle něj měla vypadat budoucnost. Zjednodušeně lze tedy říci, že zatímco současnost je výchozím bodem, budoucnost je chápána jako cíl a historie jako prostředek. Řečeno ještě jinak – současný člověk se pomocí historického vědomí orientuje v čase ve světle historických zkušeností

3 LUBOMÍR LIPTÁK, *Storočie dlhšie ako sto rokov*, Bratislava 1999, s. 153.

4 VILÉM PREČAN, *Zuviel Vergangenheit: ein Bericht aus Prag*, in: Transformationsprozesse in den Staaten Ostmitteleuropas 1989–1995, (ed.) Hans Süßmuth, Baden Baden 1998, s. 256–271.

a s očekáváním specifické, dle vlastních kritérií vymezené smysluplné budoucnosti.

Historickým vědomím jsou lidé začleňováni do historických významových souvislostí, jež převyšují omezenost jejich vlastních životů. Tento pojem lze používat v otázkách jak individuálních, tak i kolektivních souvislostí spojených s hledáním historického smyslu.

Primární funkcí historického vědomí tedy není kumulace poznatků o minulosti, ale hledání identity v čase. V tomto ohledu se smysl termínu historické vědomí tak, jak je používán v tomto textu, zásadně liší od jiných výkladů stejného pojmu, které historické vědomí chápou spíše jako kvalitativní či kvantitativní míru toho, nakolik a jakým způsobem jsou si jednotlivci a skupiny vědomí své vlastní historie. Takovéto výklady přitom v českém kontextu používají i další podobné pojmy jako historické povědomí či historická paměť.⁵

V kontextu prolínání tří časových rovin (současnosti, minulosti a budoucnosti), a nikoli pouze dvou (současnosti a minulosti), začal pojem historické vědomí jako první v roce 1979 používat německý historik Karl-Ernst Jeismann.⁶

Historickým vědomím je obdařen každý, kdo vnímá běh času. Historické vědomí však nutně neodráží kvalitu historických vědomostí. Lidé více historicky vzdělaní nemusí mít automaticky „lepší“ historické vědomí, či dokonce vyšší na něm založenou „morální úroveň“, jak mimo jiné dokazuje i příklad britského popírače holocaustu Davida Irvinga, který byl dosti dlouho považován za seriózního historika a jehož faktografické znalosti o období druhé světové války jsou obecně považovány za velmi vysoké. „Známkovat“ historické vědomí způsobem, jakým se známkuji školní znalosti historie, prakticky nelze; podobné pokusy by byly stejně obtížné a problematické jako pokusy hovořit o „dobré“ či „špatné“ identitě.

To ale na druhé straně neznamená, že by všichni ve svém historickém vědomí používali historii stejným způsobem, se stejnou intenzitou nebo že by skutečnost, že i historikové vycházejí při hodnocení dějin ze svého historického vědomí, popírala historii jako vědeckou disciplínu. Historická věda je v tomto kontextu považována za zvláštní formu historického vědomí, která se na rozdíl od jiných forem vyznačuje úsilím o racionalitu a systematickým a metodickým charakterem.

5 Pro výklad těchto pojmů a jejich používání v českém historickém bádání srov. ZDENĚK BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995.

6 Více k této problematice KARL-ERNST JEISMANN, *Geschichtsbewusstsein*, in: Handbuch der Geschichtsdidaktik, (ed.) Klaus Bergmann, Düsseldorf 1979, díl 1, s. 42.

Významným aspektem historického vědomí je, že nám pomáhá vidět historii jako něco mnohem většího než jen vědeckou disciplínu či vyučovací předmět. Takové pojetí je v rozporu s tradičním chápáním lidského vztahu k historii, jež se vyvinulo během období profesionalizace historie jako vědní disciplíny a jež bylo postaveno na přesvědčení, že vědečtí historikové jsou jedinými „pravdivými“ uživateli historie, zatímco všichni ostatní historii více či méně „zneužívají“. Jak Friedrich Nietzsche ukázal již koncem 19. století, tradiční pojetí historické vědy nemůže uspokojit všechny historické dimenze, jež jsou spojeny s historií jako s životní potřebou.⁷

Lze říci, že historické vědomí prožívá největší mobilizaci v dobách rychlých změn, otřesů a krizí. Právě tehdy roste naše potřeba a náš zájem orientovat se v čase a vytvářet smysl spojený s časem. Historické vědomí se zvlášť zřetelně aktivuje v případě velkých politických změn, jako byly například konec studené války a s ním spojený pád komunismu nebo rozpad společného státu Čechů a Slováků.

Historická dimenze je spojena s problémy, jež se týkají existence a identity, politických a ideologických rozepří nebo úvah o morálce a spravedlnosti, a se širokým spektrem dalších otázek. Ti, kdo zkoumají historické vědomí, jsou však postaveni před velký problém: historické vědomí samo o sobě totiž nelze studovat a analyzovat. Podobná analýza může směřovat jen ke konkrétním projevům historického vědomí, jež dále budou popsány jako aspekty historické kultury.

Historická kultura

Historická kultura je hmotným výrazem kolektivního historického vědomí a vypovídá o tom, jak si společnost pomocí historie definuje své priority a jaké části minulosti považuje za určující pro svou stávající i budoucí existenci. Historická kultura tedy zahrnuje nejen historickou vědu s jejími vědeckými díly a učebnicemi dějin, ale patří do ní i produkty jako populárně-historická literatura, filmy s historickou tematikou, muzea, památníky a dále pak i památné dny a výročí, oceňování osob s „historickými zásluhami“ a v neposlední řadě i historií motivované názvy ulic, měst apod.

Historická kultura bývá popisována jako komunikativní kontext se vztahem k výše zmíněným historicko-kulturním produktům.⁸ Analyzována může být

7 FRIEDRICH NIETZSCHE, *O užtku a škodlivosti historie pro život*, in: Týž, *Nečasové úvahy I*, Praha 1992, s 83–165.

8 JÖRN RÜSEN, *Berättande och förnuft*, Göteborg 2004, s. 149–194.

následně v termínech tvůrce/produkce – zprostředkovatel/sdělování – příjemce/konzumace. Analýzy historických kultur proto nemohou být zaměřeny jen historiograficky, tedy na to, jak a za jakých podmínek produkty dějin vznikají, ale i na to, jak je historie komunikována například v politických diskusích, filmových recenzích nebo v muzejních expozicích. Odpověď na otázku, jak jsou historicko-kulturní artefakty přijímány, je velmi složitá, ale pravděpodobně zčásti souvisí s efektivitou komunikativního procesu a zčásti s tradicemi a představami o historickém vývoji, jež jdou zpět k hlavní kulturní otázce o tom, jakou historii považuje společnost hodnou zachování, diskutování, oslavování a jakou naopak odkládá k zapomnění.

Každá historická kultura má procesuální aspekt, který se týká jejího vytváření a jejích proměn. Historická kultura je produktem jednotlivců a kolektivů, kteří aktivně používají historii, tedy mobilizují a aktivují své historické vědomí a přeměňují je do konkrétních textů a činů. Jednotlivci a kolektivy používají historii k uspokojení rozdílných potřeb a zájmů, k dosažení cílů různých druhů. Velmi blízká perspektiva tohoto pohledu na historickou kulturu je spojena s problematikou moci. Otázek spojených s mocí a vlivem je celá řada: které skupiny ve společnosti mají moc vybírat, jaké historické perspektivy budou vyzdvíženy a jaké budou potlačeny? Jakou roli hraje stát coby zprostředkovatel historie? Jaký význam pro aktualizaci a mobilizaci naléhavých historických otázek mají domácí aktéři a do jaké míry je historická debata v jedné zemi ovlivňována mezinárodními aktéry, otázkami a trendy? Jaké mocenské funkce historie ve společnosti vlastně plní?

Historická kultura je často rámována do národního rámce a často je zabarvena „vlastenecky“. Během komunistického období měla, zejména pokud jde o moderní historii, zvláštní charakter, neboť „národní hodnoty“ byly spojovány s třídní perspektivou. Národní rámec však přesto i tehdy figuroval mezi rozhodujícími kritérii. Knihy a muzejní výstavy byly zaměřeny na československou, českou nebo slovenskou historii a na její spojení s historií sovětskou. Výklady vnějších historických fenoménů, jako například válek, byly s „národními“ aktéry a strukturami spojeny obvykle více než výklady událostí v domácí politice.

S ohledem na tyto okolnosti má analýza národních historických kultur, a tedy i vymezení dominantních národních historických příběhů, přispívajících k nacionalizaci historie, zvláštní význam. Výraz „nacionalizace“ se v této souvislosti vztahuje k tomu, jak je jednotlivá historická událost „vpisována“ do tradičního národního výkladového kontextu a přizpůsobována hodnotám, jež jsou v tomto ohledu považovány za určující. To ale neznamená, že historické kultury nemohou být spojeny s jinými kategoriemi než národ nebo stát. Zmínit lze například i profesní skupiny, regiony nebo etnické skupiny. Právě národnímu historicko-

-kulturnímu kontextu konkuroval v „dlouhých 90. letech“ v českých zemích i na Slovensku především významový kontext evropský, tedy „europeizace“ historie, proces vztahující se k tomu, co bylo považováno a prezentováno jako evropské chápání a evropské hodnoty.

Historický příběh

Jedním ze způsobů, jak analyzovat historickou kulturu, je postavit do centra analýzy historické vyprávění či historický příběh (narrative).

Příběh je vždy vyprávěním na určité téma. Komunikativní složka je proto určující: vždy existuje někdo, kdo vypráví, a někdo, kdo takové vyprávění vnímá a přijímá. Historický příběh pojednává o našem vztahu k historii. Historický příběh představuje souhrn toho, jak na sebe vybrané vzájemně závislé události navazují v časové perspektivě. Historické příběhy nejenže spojují historické události, od nichž se odvíjejí, se současností svých zastánců, ale také se vztahují k budoucnosti, tedy k očekáváním, ale i k obavám, které zastánci jejich pomocí naznačují.⁹

Příběh, který má začátek, prostředek a závěr, je vzájemně propojen intrikou neboli dějovou zápletkou. Zápletka navzájem spojuje rozdílné časové roviny příběhu, a přispívá proto k vytváření souvislostí, celku a smyslu otázek spojených s tím, co se stalo, jak se to stalo a proč se tak stalo. Jestliže jsou události umístěny do historického příběhu, pak se dominantním stává celek, a nikoli jednotlivosti. Právě dějová zápletka totiž určuje výběr událostí pro jednotlivé historické příběhy – jednotlivé události naopak samy o sobě nemohou zápletku určit. Stejně události však mohou být součástí různých historických příběhů, jestliže jsou vysvětleny v závislosti na různých dějových zápletkách.

Pojmy jako cíle a prostředky, aktéři, záměry a motivy získávají v těchto dějových liniích zvláštní význam, zatímco strukturální, neosobní předpoklady ustupují do pozadí.¹⁰ Toto úzké sepětí s dimenzemi jako identita, morálka a moc zvýrazňuje úzké spojení mezi historickým příběhem a historickým vědomím.

V příběhu jsou často proti sobě postaveny dva mezní protiklady, čímž je dosaženo napětí a konfliktu. Konec příběhu odpovídá obvykle tomu, že tyto protiklady

9 K tomu více MARTIN ALM, *Historiens ström och berättelsens fära*, in: *Historien är nu*, (edd.) Klas-Göran Carlsson, Ulf Zander, Lund 2004, s. 237–251.

10 PAUL RICOEUR, *Time and Narrative*, Chicago-London 1984, díl 1, s. 11–19, 193–217; TÝŽ, *Time and Narrative*, Chicago-London 1988, díl 3, s. 99–123.

jsou vyřešeny – nebo kulminují. Vše, co vyprávíme, však nelze kvalifikovat jako příběhy v hlubším smyslu. Všechny příběhy nelze zároveň považovat za historicky stejně významné. Některé jsou striktně individuální a částečné, zatímco jiné jsou kolektivním vlastnictvím a dokáží sjednocovat, nebo naopak rozdělovat.

V historické kultuře jsou příběhy konstruovány, vybírány a oceňovány. V konkurenční situaci se některé jeví jako použitelné a důležité, jiné nikoli. Do tohoto historického kontextu patří i to, že náš vlastní výklad minulosti a naše vlastní historické příběhy často přizpůsobujeme příběhům již existujícím a dáváme jim všeobecnější platnost.¹¹ Ve vědecké terminologii se pak hovoří o dominantních příbězích, grand narratives nebo master narratives. Ty jsou definovány jako stabilní významové kontexty, jež jsou ideologicky a kulturně nosné a jež dávají legitimitu institucím nebo společnostem. Pokus o hledání těchto stabilních příběhů-nositelů smyslu v československé, české a slovenské bouřlivé historii zdaleka není snadný; tak jako tak se pokusím soustředit na takové hegemonické příběhy, které splňují daná kritéria více než příběhy ostatní.

České a slovenské historické příběhy

Čtyři zde dále vymezené hlavní historické příběhy byly ovlivněny historickým vědomím obyvatel obou zemí a zároveň je samy ovlivnily. Je nutno zdůraznit, že se tu nejedná o příběhy, jež mohou být během sledovaného období lehce či automaticky nalézány ve svém plném rozsahu, v doslovném znění nebo u všech konkrétních osob. Cílem je spíše z mnoha takových příběhů, obsažených v řadě historicko-kulturních produktů, například vědeckých studií, učebnic dějepisu, muzejních expozicí, filmů a politických rituálů, vybrat a zformulovat základní vývojové linie a ideální typová témata. Všechny tyto příběhy, podané dále ve své ideální formě, byly vyvinuty vůdčími politickými a intelektuálními aktéry a skupinami aktérů proto, aby daly české a slovenské historii „národní“ smysl a aby zároveň legitimizovaly rozdílné zájmy a mocenské pozice v české a slovenské společnosti.

Při takovémto postupu je celkem přirozené, že jeho každý detail nemůže být sám o sobě zvláště dokazován, neboť celé vymezení vychází mnohem více ze znalosti komplexní situace než z důkladného rozboru jednoho každého produktu či díla. Vycházím proto z chápání, jež mi poskytuje dlouhodobá blízkost k tématu a zároveň i odstup od něj. Dějové řetězce jednotlivých příběhů, které se vztahují

11 HANS-GEORG GADAMER, *Sanning och metod – i urval*, Göteborg 1997, s. 137–155.

k hlavním tématům či dominantním liniím, jež se těmito příběhy prolínají a určují jejich obsah, zde budou nazývány jejich *dějovými zápletkami*.

Čtyřmi hlavními historickými příběhy jsou tu *český národně-liberální příběh*, *slovenský národně-katolický příběh*, *československý komunistický příběh* a *slovenský národně-evropský příběh*. Chronologicky příběhy pokrývají prakticky celé období od založení Československa v roce 1918 přes druhou světovou válku, období komunistického režimu do roku 1989 a „sametový rozvod“ Čechů a Slováků koncem roku 1992 až po postkomunistický vývoj směrem k členství v Evropské unii. Každý příběh se však váže především k jednomu dílčímu období československého vývoje a z tohoto období také vychází – dává mu v paměti zvláštní význam a činí jeho smysl také významným návodem pro budoucí rozvoj. První příběh se tak váže k období 1918–1938, druhý k létům 1939–1945, třetí k období 1948–1989 a čtvrtý a poslední k době po roce 1990. Odrážejí čtyři rozdílné epochy – meziválečný parlamentně-demokratický systém, druhou světovou válku a nacistickou diktaturu, komunistickou diktaturu a postkomunistickou transformaci a demokratizaci.

Druhá světová válka hraje ve všech čtyřech příbězích roli zásadního významu. Každý z příběhů však válce, a tím také celému historickému vývoji v Československu, dává svůj vlastní historický obsah a výklad. Odlišné výchozí pozice vedou k odlišným zpětným výkladům minulosti a k odlišným scénářům ideálního budoucího vývoje.

Český národně-liberální příběh zvláště vyzdvihuje rozmezí let 1918–1938, tedy tzv. první československou republiku. *Slovenský národně-katolický příběh* nechává historii kulminovat za druhé světové války ve formě vůbec prvního slovenského národnostního státu, který existoval v letech 1939–1945. *Československý komunistický příběh* vidí komunistický systém jako hlavní smysl dějin, a upřednostňuje proto poválečné období do roku 1989. A konečně *slovenský národně-evropský příběh* se zaměřuje na vstup nezávislého a demokratického Slovenska do Evropské unie a do dalších západních politických a ekonomických struktur.

Všechny příběhy vznikly během svých příslušných období, aby legitimizovaly tehdy existující vládní moc. Když však každý z prvních tří uvedených příběhů ztratil po změně režimu své dominantní postavení, nezmysel úplně. Tyto příběhy byly uchovávány a dále rozvíjeny svými starými a samozřejmě také novými příznivci, kteří stáli v opozici proti nové moci. To mělo často za následek idealizaci starého období a zdůraznění kontrastů v prezentaci různých epoch, aby mohly být lépe ukázány nedostatky nové dominující ideologie a nového dominujícího historického příběhu.

Ti, kdo v českém a slovenském případě podporovali dané příběhy v 90. letech, zároveň chtěli novou situaci organizovat v souladu s hlavními normami a hod-

notami, které na „svém“ historickém období nejvíce oceňovali. Vyznavači českého národně-liberálního příběhu tak usilovali o ustavení parlamentně-demokratického systému založeného na „české liberální tradici“, zatímco zastánci slovenského národně-katolického příběhu chtěli rozpustit společný československý stát a usilovali o samostatné Slovensko s důrazem na národní, ale i náboženskou perspektivu. Obránci komunistického příběhu chtěli ponechat dominanci komunistické rovnostářské a antiliberální ideologii s její historicko-materialistickou třídní perspektivou. Aktéři slovenského národně-evropského příběhu chtěli konstruovat historický příběh o slovenské příslušnosti k demokratické Evropě.

Pro všechny zmíněné historické příběhy platí, že jsou na sobě vzájemně závislé a navzájem se ovlivňují, často jako zrcadlové obrazy svého protipólu. Ve svých základních názorech na dobro a zlo v historii se však vzájemně vylučují. Během období, kdy slovenský národně-katolický příběh a československý komunistický příběh získaly status jako oficiální výklady historie, byly zároveň všechny ostatní historické příběhy prohlášeny za nelegální. Přesto i alternativní příběhy přežily, a to díky jistým neoficiálním organizacím a strukturám. Z tohoto pohledu je právě vztah mezi oběma příběhy, pojícími se s oběma vládnoucími totalitními ideologiemi, zajímavý: když se slovenský národně-katolický příběh stal nelegálním během dominance československého komunistického příběhu v letech 1948–1989, bojovali komunisté usilovně proti slovenskému nacionalismu pouze v počátcích, tedy hlavně začátkem 50. let. Později, v 70. a 80. letech, byl Tisův režim téměř „zapomenut“, neboli stal se součástí komunistického ideologicky podmíněného cíleného nepoužívání historie. Slovenský národně-katolický příběh nebyl tedy intenzivně veřejně atakován, přesto však přežil, z velké části díky tomu, že byl zachováván a rozvíjen vně československých hranic v rámci katolicky orientované slovenské diaspory na Západě.¹² Velký vliv diaspory činí slovenskou situaci v prvních letech po pádu komunismu specifickou v celém východoevropském kontextu – podobnou situaci zažily jen Ukrajina a Chorvatsko. Zástupci slovenské diaspory přitom sehráli významnou roli jak při rozpadu Československa, tak i v následujícím vývoji na Slovensku, zejména v letech 1993–1998.

Jsem si plně vědom toho, že vymezení uvedených čtyř historických příběhů zdaleka není bezproblémové. Zejména v českém případě může být považováno za velmi zjednodušené. Již od meziválečného období totiž v české historiografii

12 Srov. například IVAN KAMENEC, *Rozdvojená historiografia*, in: Týž, *Hľadanie a blúdenie v dejinách*, Bratislava 2000, s. 294–299.

existují diskuse o jiných významných pohledech na „českou otázku“.¹³ Tak jako tak shrnul český historik Jan Křen tyto výklady do dvou hlavních tendencí, jež odrážely rozdílnou náboženskou perspektivu. Na jedné straně stál podle Křena konzervativně-katolický výklad, na straně druhé výklad, jenž mohl být charakterizován jako národně-protestantský, národně-demokratický a národně-socialistický.¹⁴

Je ale třeba podotknout, že z řady důvodů není možné pro analýzu 90. let 20. století použít příběhy z meziválečného období. Všechny tehdejší příběhy byly zformulovány v rámci akademické debaty poté, co jejich hlavní dějové zápletky byly určeny souvislostí se vznikem Československa. Byly tedy omezeny historickým kontextem doby svého vzniku a z přirozených důvodů nemohly zahrnout pozdější traumatické události, jež formovaly historické vědomí Čechů i Slováků. Za první velký zlomový bod na sklonku meziválečného období je pak třeba považovat mnichovskou dohodu z roku 1938, jež znamenala především velký obrat v pohledu na československé vztahy se Západem.¹⁵

Velké historické změny, jež na mezinárodní úrovni způsobily druhá světová válka a studená válka a které na vnitřní, domácí úrovni určily dva totalitní režimy, vedly k tomu, že pluralistická diskuse o historických otázkách zmizela a hodnotící kritéria se změnila. Dvě zahraniční invaze do Československa například vyzdvihly morální a národně orientované otázky do popředí způsobem, jenž dříve nebyl brán jako stejně rozhodující. Zatímco morální postoj ke komunistické normalizaci ze 70. a 80. let hrál významnou roli i v 90. letech, náboženská příslušnost byla oproti tomu v 90. letech mnohem méně důležitá než v meziválečném období. Jistěže i mezi aktéry českého národně-liberálního příběhu existovaly různé názory na náboženskou problematiku, ale protože příběh byl zaměřen v první řadě na porážku komunistické moci a později na upevnění moci nové, nebyly náboženské aspekty pohledu na českou historii nikdy akcentovány natolik, aby vedly až k rozbití řad všech sympatizujících.

Nemožnost použít meziválečné příběhy při analýze československého poválečného období zdůrazňuje i historik Miloš Havelka, který po roce 1989 coby hlavní redaktor sestavil a publikoval obsáhlou antologii názorů na „českou otáz-

13 MILOŠ HAVELKA, *Spor o smysl českých dějin*, díl 1: 1895–1938, Praha 1995.

14 JAN KŘEN, *K diskutím o pojetí českých dějin*, in: Miloš Havelka, *Spor o smysl českých dějin*, díl 2: 1938–1989, Praha 2006, s. 603–608.

15 JAN KŘEN, *Historické proměny češství*, in: M. Havelka, *Spor o smysl českých dějin*, díl 2: 1938–1989, s. 587–588.

ku“ během 20. století.¹⁶ Při vymezování českého národně-liberálního příběhu proto vycházím zejména z analýzy 70. a 80. let 20. století od antropologa Ladislava Holého a z jeho konstatování, že pohled na československou společnost byl v tomto období určen komunistickým režimem na jedné a vůdčími opozičními aktivisty na druhé straně. Velká část společnosti, kterou socioložka Jiřina Šiklová nazvala „šedou zónou“,¹⁷ se zároveň nacházela na těžko definovatelném místě mezi oběma uvedenými póly.¹⁸ Tento pohled sdílí i historik Miloš Otáhal ve své knize o politické filozofii opozice proti komunismu.¹⁹ Český národně-liberální příběh je proto považován za primárně konstruovaný jako odpor proti komunistickému příběhu, a nikoli jako příběh, jenž chce především navázat na některý z meziválečných příběhů. To neznamená, že takový příběh nutně vylučuje tendence, které se ukazovaly již v meziválečných letech. Právě tento faktor však odlišuje můj pohled na kontinuitu a diskontinuitu historických diskurzů z období před a po druhé světové válce od Holého, který ve své kapitole o „národních tradicích a představě národa“ přesto zdůrazňuje českou protestantsko-katolickou rozdrobenost jako dlouhodobou kontinuitu, přičemž svou argumentaci zároveň opírá o historické příklady z různých období před druhou světovou válkou.²⁰

Jak již bylo naznačeno, mohou být jak morální otázky, tak i zdůrazňování české příslušnosti buď k Západu, nebo k Východu viděny spíše jako důkaz aktuálních poválečných potřeb, a ne jako důkaz kontinuity s meziválečným obdobím. Právě důraz na českou příslušnost k Západu umožnil, že národně-liberální příběh prakticky během celých 90. let působil jako relativně stabilní, a to zvláště při srovnání s oběma slovenskými příběhy. Jak ukázal dánský historik a slavista Peter Bugge, poukazy na českou příslušnost k Západu v 90. letech vystřídaly dřívější intelektuální debatu o střední Evropě, jejímž cílem během posledních let studené války bylo vymezit československou pozici vůči Východu.²¹ Výraznější

16 MILOŠ HAVELKA, „Smysl“, „pojetí“ a „kritiky dějin“; historická „identita“ a historické „legitimizační“ (1938–1989), in: Týž, Spor o smysl českých dějin, díl 2: 1938–1989, s. 7.

17 JIŘINA ŠIKLOVÁ, *The „Grey Zone“ and the Future of Dissent in Czechoslovakia*, Social Research 57/1990, č. 2.

18 LADISLAV HOLÝ, *The Littler Czech and The Great Czech Nation (National identity and post-communist social transformation)*, Cambridge-New York 1996, s. 27–33.

19 MILAN OTÁHAL, *Opozice, moc, společnost 1969/1989. Příspěvek k dějinám „normalizace“*, Praha 1994.

20 L. HOLÝ, *The Littler Czech and The Great Czech Nation*, s. 114–137.

21 PETER BUGGE, *The Use of the Middle: Mitteleuropa vs. Střední Evropa*, European Review of History 6/1999, s. 15–35; TÝŽ, *Příběh, prostor, konec – středoevropská literatura jako téma v české kulturní debatě osmdesátých let*, in: Česká literatura na konci tisíciletí, Praha 2001, s. 401–412.

tendence k polarizaci se v Česku ukázaly až v souvislosti se vstupem do EU počátkem 21. století, kdy právě otázky vztahu k Unii a její centralizované podobě více než dříve zvýraznily pravicovou a levicovou (nekomunistickou) perspektivu. Toto období však již nespadá do „dlouhých 90. let“ sledovaných v tomto textu.

Relativní českou jednotu v „dlouhých 90. letech“ lze vysvětlit tím, že všechny nekomunistické politické strany v Česku měly v průběhu 90. let velmi podobné zahraničně-politické priority a zároveň i rámcově podobný pohled na ekonomický přechod od plánovité k tržní ekonomice. Zde je rovněž nutno podotknout, že dvě vůdčí politické strany, které ovládly českou politickou scénu po rozdělení Československa, pravicově orientovaná Občanská demokratická strana (ODS) a levicovější Česká strana sociálně demokratická (ČSSD), jevily o poznání méně chuti k používání historie než jejich předchůdcovské hnutí Občanské fórum, tedy hnutí, které po změnách v roce 1989 převzalo moc a jež se vymezovalo především vůči komunismu. Zatímco Občanské hnutí v čele s Václavem Havlem již krátce po pádu komunismu jasně vymezilo historické spojení mezi novou politikou a první Československou republikou, používala ODS historii při svém hlavním zaměření na ekonomické otázky a budoucí blahobyt mnohem méně. ODS navíc nikdy nezdůrazňovala své případné přímé vazby na některou z prvorepublikových/předkomunistických pravicových stran. Ani sociální demokracie ale zřejmě neměla co získat tím, že by se hned od počátku snažila stavět do popředí svou vlastní historickou linii a vytvořit vlastní historický příběh. Nebylo totiž zcela v zájmu postkomunistické sociálnědemokratické strany, aby se příliš hlásila ke staré sociální demokracii, jež v Československu existovala před vítězstvím komunismu v roce 1948, neboť právě tato sociální demokracie pomohla komunistům získat dominantní moc. Stará česká sociální demokracie nebyla totalitní stranou, ale – podobně jako mnozí čeští intelektuálové – sdílela vizi o druhé světové válce jako konečné porážce kapitalismu, o potřebě nového světa a nového člověka. Tento velmi rozšířený názor přispěl k tomu, že komunismus v Československu zvítězil relativně snadno, a to i navzdory tomu, že země v té době nebyla okupována sovětskou armádou. Jak ukázal například americký historik Bradley Adams, komunistické převzetí moci v Československu v únoru 1948 v řadě ohledů představovalo spíše „dílčí změnu v kontinuitě moderní české historie než celkový zásadní zlom“. Skutečný zlom přinesla podle Adamse již mnichovská smlouva a druhá světová válka; tento zlom se ale naplno ukázal až v roce 1945.²² Hledat přímé kořeny v předkomunistické době bylo tedy citlivé,

22 BRADLEY ADAMS, *The Struggle for the Soul of the Nation*, Lanham 2004, s. 275.

a to jak pro sociální demokracii, tak i pro všechny ostatní politické strany v České republice 90. let.

Polarizace se stala více zřejmou až v souvislosti s parlamentními volbami v roce 2002 a s volbou prezidenta v roce 2003, kdy Václava Havla vystřídal Václav Klaus a kdy i diskuse o EU začaly více než dříve vycházet z pravo-levé perspektivy. Tento vývoj, jak již bylo zmíněno, ale do značné míry přesahuje časový rámec tohoto textu, a proto tu není rozveden stejně podrobně jako vývoj předchozí.

Na Slovensku probíhala postkomunistická polarizace rychleji, neboť rozpory ve společnosti byly viditelnější. Národně-katolický příběh měl izolacionalistický charakter a orientoval se dovnitř slovenské společnosti. Jeho oponenti se naopak obraceli směrem ven. Vně orientovaný „čechoslovakismus“, jenž Slovensko dříve viděl jako součást Československa, prudce zeslábl již počátkem 90. let. Později byl zcela nahrazen „europeismem“, vidícím demokraticky orientované Slovensko jako součást jednotné Evropy. Postoj k Tisovu režimu a obecně k národním a náboženským hodnotám vytvořil mezi národně-katolickým a národně-evropským příběhem jasnou dělící linii.²³

Skutečnost, že tyto čtyři historické příběhy jsou použity jako ideální příběhy, neznamená, že hranice mezi nimi jsou vždy zcela jasné nebo že v obou historických kulturách neexistovaly jiné příběhy týkající se minulosti. Uvedené příběhy však v kontextu 90. let splňují kritéria, podle nichž mohou být označeny jako příběhy hegemonické, tedy takové, které rozhodují i o tom, jak budou formulovány příběhy ostatní, a které jsou tudíž významnější než ostatní příběhy. Bez ohledu na to, zda chceme hegemonický historický příběh potvrdit, modifikovat nebo odmítnout, jej nelze ignorovat.²⁴

Méně významným příkladem jiného československého historického příběhu může být například ten, jenž by mohl být nazván „reformně-komunistickým“. Na druhou stranu může být ale tento příběh popsán jako kombinace příběhů národně-liberálního a komunistického, neboť postkomunistická debata o událostech z roku 1968, což platí i pro historiky, se především zaměřila na otázku, nakolik bylo „pražské jaro“ stále ještě „komunistické“ a nakolik již „demokratické“.²⁵ Reformně-komunistický příběh byl nejviditelnější počátkem 90. let. Po

23 Srov. PAVOL LUKÁČ, *Historická a politická identita Slovenska na prahu jeho integrácie do EÚ*, in: *Slovenská otázka dnes*, (ed.) László Szigeti, Bratislava 2007, s. 341.

24 Srov. MARTIN ALM, *Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900–1939*, Lund 2002, s. 25–26.

25 Významná diskuse českých historiků na toto téma proběhla v časopise *Soudobé dějiny* 1/1993, s. 14–15; *Soudobé dějiny* 2–3/1994, s. 338–364; *Soudobé dějiny* 4–5/1994, s. 598–622.

tragické smrti svého hlavního aktéra Alexandra Dubčeka v roce 1992 a po rozdělení Československa koncem stejného roku byl ale tento příběh coby nositel smyslu česk(oslovenské) historie a návod pro českou budoucnost postupně zatlačen do pozadí.

Hlavní zápletky dominantních historických příběhů²⁶

Český národně-liberální příběh vidí smysl československé historie ve vytvoření prvního československého státu po první světové válce. Tato republika je viděna jako výsledek logického a přirozeného práva českého i slovenského národa na vlastní nezávislý stát, který byl krom toho v případě Čech a Moravy vytvořen v historických hranicích někdejšího Českého království. Skutečnost, že Československo přežilo meziválečné období jako jediná parlamentní demokracie ve střední Evropě bez totalitní nebo alespoň autokratické vlády, je vykládána dlouhou českou demokratickou tradicí, jež Čechy nadřazuje nejen všem ostatním skupinám v mnohonárodnostním československém státě, ale i Rusům, Polákům, Maďarům, Rumunům a dalším národům v československém sousedství. Obraz v mnoha ohledech vynikajícího Československa je posilován důkazy poukazujícími na vysokou ekonomickou i kulturní úroveň tohoto státu.²⁷

Druhá světová válka se pro tuto československou idylu stala osudovou ranou. Československo bylo bez boje vydáno v Mnichově 1938 a později zrazeno i slovenskými nacionalisty. Čechy a Morava se za druhé světové války staly okupovaným protektorátem, v němž němečtí okupanti nesli plnou odpovědnost za vše, k čemu došlo například v Lidicích nebo v Terezíně.

Poválečný komunistický vývoj dovršil úpadek velmi dramatickým způsobem – komunismus byl v tomto příběhu cizím prvkem. Po jeho pádu proto nastal čas obnovit meziválečnou prosperitu a demokracii. Skutečnost, že se Československo nebránilo ani při agresi Hitlerova Německa, ani při nátlaku či útoku Stalino-

26 V mém vymezení jednotlivých historických příběhů jsem vycházel především z následujících prací: M. HAVELKA, *Spor o smysl českých dějin*, díl 1: 1895–1938; TÝŽ, *Spor o smysl českých dějin*, díl 2: 1938–1989; TÝŽ, *Dějiny a smysl*, Praha 2001; L. HOLÝ, *The Littler Czech and The Great Czech Nation; Dějiny KSČ v datech*, Praha 1984; MILAN ĎURICA, *Dějiny Slovenska a Slovákův*, Bratislava 1996; STANISLAV J. KIRSCHBAUM, *A History of Slovakia. The Struggle for Survival*, New York 1995; EDUARD KREKOVIČ, ELENA MANNOVÁ, EVA KREKOVIČOVÁ (edd.), *Mýty naše slovenské*, Bratislava 2005.

27 Srov. EDUARD KUBŮ, JAROSLAV PÁTEK, *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, Praha 2000, s. 5.

va, resp. Brežněvova Sovětského svazu, je vysvětlována českou kulturní převahou a tradicí nenásilí, neboli, jak to vyjádřil historik František Šamalík, českou „nehrdinskou strízlivostí“, která vlastně dále napomáhala duchovnímu, sociálnímu i ekonomickému vývoji země.²⁸ Stejný příběh dal jméno sametové revoluci a konečně vedl i k tomu, že při konečném dělení Československa nikdy nevznikly myšlenky na válku mezi Čechy a Slováky.

Hlavním hrdinou tohoto historického příběhu je první československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk, politik, ale i filozof, vědec a novinář. Především on tu zosobňuje vysokou českou kulturní úroveň. Za československého období se jeho osobnost hodila i do česko-slovenského rámce, a to díky tomu, že byl synem slovenského otce a české matky. Za první světové války vedl hnutí za nezávislé Československo a udržoval dobré vztahy s významnými západními státníky, mimo jiné s americkým prezidentem Woodrowem Wilsonem. Toto spolu se skutečností, že Masarykova manželka byla Američanka a že první dokumenty mezi exilovými Čechy a Slováky, které *de facto* založily československý stát, byly podepsány v USA po Masarykových aktivitách ve Francii a ve Velké Británii, posiluje velkou symbolickou vazbu mezi Česk(oslovensk)em a Západem. Neméně symbolická je Masarykova smrt – zemřel v září 1937, rok předtím, než mnichovská smlouva zničila „jeho“ stát. Masarykova smrt proto znamená smutnou paralelu s tragickým koncem československé meziválečné parlamentní demokracie.

Je důležité vysvětlit, proč je tento příběh brán jako především český, když se týká celého Československa. Příčinou je to, že je postaven na myšlence existence jednotného československého národa, který byl dočasně vytvořen zakladateli Československa proto, aby vůbec mohli dosáhnout uznání Československa jako národního státu. Tato ideologická konstrukce zdůraznila kulturní blízkost Čechů a Slováků a zahrnula právě a jen tyto dvě skupiny. Československý národ měl ale dva různé jazyky a jeho česky hovořící část byla asi třikrát větší než část hovořící slovensky. Všechny ostatní menšiny a skupiny žijící na území Československa byly vyloučeny.²⁹

28 Úvod Františka Šamalíka ke knize MILANA HÜBLA, *Češi, Slováci a jejich sousedé*, Praha 1990, s. 16.

29 ELISABETH BAKKE, *The Making of Czechoslovakism in the First Czechoslovak Republic*, in: *Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten*, (ed.) Martin Schulze Wessel, München 2004.

Bez tohoto nově konstruovaného národa by ani Češi, ani Slováci nedosáhli své vlastní většiny – nad 50% – ve státě, který dále zahrnoval také Němce, Maďary a další etnické menšiny.³⁰ Československý národ formálně existoval do roku 1938, přičemž Češi v něm zcela dominovali a odpovídal především českým národním představám.³¹ Antropolog Ladislav Holý proto české počínání ve společné ideologii „čechoslovakismu“ označuje jako výraz „nacionalismu dominantního národa“.³² Ten dal, spolu s dalšími problémy, již v meziválečném období palivo požadavkům části Slováků na autonomii Slovenska v rámci Československa.³³ Jak ukázala politoložka Elisabeth Bakkeová, byl to právě čechoslovakismus a odpor proti české dominanci, který způsobil, že proces konstruování slovenského národního vědomí mohl být dokončen; pojetí „slovenskosti“, vyvinuté během meziválečného období, postupně nabylo mnohem konkrétnějších forem, než tomu bylo v době založení Československa.³⁴

Slovenský národně-katolický příběh se přímo pojí s autonomistickými a nacionalistickými požadavky z meziválečného období, avšak plně se rozvinul až během druhé světové války, kdy Německo donutilo Slovensko k oddělení od Čech a Moravy. Slovenský stát, jenž existoval v letech 1939–1945, byl představen jako výsledek „tisíciletého zápasu slovenského národa“.³⁵ Pro svoji nezávislost museli Slováci tvrdě bojovat nejdříve proti Maďarům, kteří je utiskovali do roku 1918, a později proti Čechům, kteří zprvu slíbili, že slovenský národ bude v novém stá-

30 Podle sčítání obyvatel z roku 1921 mělo Československo celkem 13,6 milionu obyvatel. Mezi nimi bylo přibližně 8 milionů „Čechoslováků“, z nichž 6 milionů (asi 44% všeho obyvatelstva) mělo za mateřský jazyk češtinu a 2 miliony (necelých 15% občanů Československa) slovenštinu. Slovensky hovořící (slovenská) skupina byla však menší než skupina sestávající z 3,2 milionu československých Němců (jimž se často říká „sudetští Němci“). Na čtvrtém místě co do počtu bylo 760 000 československých Maďarů. Další skupiny byly menší, a tím pádem v této souvislosti méně významné.

31 Srov. BARBARA TÖRNQVIST-PLEWA, *Contrasting Ethnic Nationalisms: Eastern Central Europe*, in: *Language and Nationalism in Europe*, (edd.) Stephen Barbour, Cathie Carmichael, Oxford 2001, s. 183–220, především s. 206–215.

32 L. HOLÝ, *The Littler Czech and The Great Czech Nation*, s. 6–7.

33 Srov. CAROL SKALNIK LEFF, *The Czech and Slovak Republics. Nation Versus State*, Oxford 1997, s. 24–29; JAN RYCHLÍK, *Czech-Slovak Relations in Czechoslovakia 1918–1939*, in: *Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období*, (ed.) Petr Kaleta, Praha 2005, s. 108–122.

34 ELISABETH BAKKE, *Doomed to failure? The Czechoslovak Nation Project and the Slovak Autonomist Reaction 1918–1938*, Oslo 1999, s. 286–313.

35 Srov. ANNA MAGDOLENOVÁ, *Vznik a vývoj idey československé štátnosti*, in: *Zamčená pravda o Slovensku*, (ed.) Gabriel Hoffmann, Partizánske 1996, s. 90–95.

tě považován za rovnoprávný, ale později porušili své sliby a nahradili Maďary jako utlačovatelé Slováků. První Slovenská republika v historii je tu považována za vytouženou a vítanou „všemi skutečnými Slováky“, tedy většinou obyvatel Slovenska. Ústupky Německu během celé války byly samozřejmě nutné, avšak tyto ústupky byly s ohledem na těžké časy a komplikované okolnosti logické. Chtěl-li člověk přežít a zachránit existenci národa, činit kompromisy bylo absolutně třeba – taková je smyslová morálka tohoto příběhu. Jinak mělo Slovensko riskovat stejný osud jako Čechy a Morava, nebo dokonce ještě horší, neboť Hitler by dal Maďarsku možnost, aby Slovensko opět „pozřelo“, což by vedlo k zániku slovenského národa.³⁶ Přes všechny problémy se první Slovenské republiky dařilo během téměř celého období války překvapivě dobře, a to jak vojensky, neboť se vyhnula velkým ztrátám na lidských životech, tak ekonomicky, protože průmysl fungoval a člověk měl dostatek téměř všeho, co skutečně potřeboval, a to zejména v porovnání slovenské situace se situací v sousedních zemích. Je pravda, že vojenská výroba zásobovala třetí říši a že Slovensko mělo smlouvu s Německem, podle níž veškerá zahraniční politika byla podřízena Berlínu. To však neznamená, že Tisovo Slovensko bylo jen salitetním státem totálně podřízeným Německu, neboť Slovensko uznala *de facto* i *de iure* řada jiných zemí. Poklidný život prvního slovenského státu skončil v srpnu 1944, kdy skupina zrádců, kteří cítili, že konec války je blízko a že musí zachránit svoji kůži, zorganizovala vzpouru proti státu, což bylo ve své podstatě synonymem vlastizrady proti svému vlastnímu národu. Německo zasáhlo a jeho jednotky, které okupovaly Slovensko, vzbouřence porazily. Poté přišel Sovětský svaz, ale jeho postup na Berlín není považován za osvobození Slovenska.³⁷ V souvislosti s porážkou Slovenska ve válce se Čechům v čele s prezidentem Edvardem Benešem podařila pomsta slovenskému národu a dosáhli toho, že Československo mohlo být obnoveno. Ve spolupráci se Stalinovým Sovětským svazem se vládě v Praze podařilo definitivně ukončit světlé období v životě slovenského národa, když tito společně importovali komunismus na Slovensko a donutili svobodný slovenský národ, aby jej akceptoval; první svobodné volby v Československu v roce 1946 jasně ukázaly, že komunismus byl mezi Čechy populárnější než mezi Slováky.³⁸ Po pádu komunismu bylo tedy načase obnovit a rozvinout nezávislý slovenský stát, v němž si Slováci sami mohou vládnout.

36 Srov. CTIBOR GREGUŠ, *Slovensko – dlhá cesta k suverenite*, Bratislava 1991, s. 100–128.

37 ŠTEFAN GLEJDURA, *Dejinné metamorfózy Slovenska v rokoch 1945–1975*, in: Jozef Rydlo, *Slovensko v retrospektíve dejín*, Lausanne 1976, s. 158.

38 Š. GLEJDURA, *Dejinné metamorfózy Slovenska v rokoch 1945–1975*, s. 160.

Slovenský jazyk a křesťanské katolické hodnoty jsou podle příběhu nejdůležitějšími stavebními kameny slovenské národní identity, to vše doprovázeno odporem vůči Maďarům a Čechům.³⁹ Hlavní nositelkou slovenskosti proto byla za druhé světové války slovenská katolická církev a její politická odnož, *Hlinkova slovenská ľudová strana*. HSLŠ byla založena již před první světovou válkou jako protestní hnutí proti Maďarsku. Ve 20. letech dostala strana jméno po svém zakladateli, katolickém knězi Andreji Hlinkovi, který zemřel roku 1938. Za autonomii Slovenska v rámci Československa bojovala HSLŠ již od roku 1922. Po Hlinkově smrti stranu vedl jiný kněz, Jozef Tiso, který se v roce 1939 stal vůbec prvním slovenským prezidentem v historii. Slovenská jednota za války a hlavní poselství tohoto historického příběhu jsou vyjádřeny v hlavním stranickém slovanu „Jeden Bůh, jeden národ, jedna organizace“.

Téměř automaticky vyplývá, že hlavním hrdinou tohoto příběhu je Jozef Tiso, muž, jehož oddanost vlastnímu národu není možné zpochybnit. Vše vždy činil pro blaho národa, a to i ve chvílích, kdy byl při různých příležitostech nucen ke kompromisům s Německem – například tím, že akceptoval německou pomoc proti vzbouřencům na konci války a německé vojáky, kteří se podíleli na potlačení povstání, dokonce vyznamenával za jejich přínos k porážce zrádců slovenskými vyznamenáními. Věděl moc dobře, že kdyby to neučinil, byl by následoval krvavý masakr, při němž by proteklo o mnoho více slovenské krve, než proteklo ve skutečnosti. Tisova smrt v roce 1947 jej postavila do role mučedníka tohoto příběhu – byl popraven poté, co jej soud vedený Čechy a komunisty odsoudil k smrti a kdy se tehdejší československý prezident Beneš rozhodl, že mu neudělí milost.

Třetí hlavní příběh, *československý komunistický příběh*, je založen na teorii třídního boje. Avšak významné etnické aspekty nechybí ani tady. Základy příběhu byly položeny ve 20. letech v masarykovském Československu československou komunistickou stranou, jež byla po inspiraci Říjnovou revolucí v Rusku v roce 1917 založena v roce 1921. Jako kompaktní byl však příběh zformulován až tehdy, kdy byla většina československého území na konci druhé světové války osvobozena od německé nacistické okupace sovětskou armádou. Jeho úkolem se pak stalo legitimovat silné vazby mezi Československem a Sovětským svazem i jinými východoevropskými komunistickými zeměmi, a zároveň ukázat odstup Československa od Západu a jeho imperialistické a reakční politiky. Sovětský

39 Srov. JOZEF KIRSCHBAUM (ed.), *Slovak Culture Through the Centuries*, Toronto 1978, úvod od J. Kirschbauma, s. 5–7.

svaz byl oslavován jako nezpochybnitelný vůdce komunistického hnutí, největší slovanský bratr a země, jejíž zkušenosti byly určující pro československou budoucnost.

Normativní budoucí orientace tohoto příběhu je založena na historicko-materialistickém přesvědčení o tom, že za pokrokem stojí dělnická třída a že právě ona „píše tu správnou historii“ a bude ji psát i v budoucnu. Po pádu komunismu zmizelo zdůrazňování československo-sovětského přátelství a vztahů s ostatními zeměmi reálného socialismu a jejich dělnickou třídou, protože tyto země rovněž zvolily jinou než komunistickou cestu vývoje a Sovětský svaz byl v roce 1991 rozpuštěn. Odpor proti Západu a kapitalismu však zůstal.

Československý komunistický příběh se odvinul od mnichovské smlouvy ze září roku 1938 mezi Německem, Velkou Británií, Francií a Itálií a od jejího bezprostředního pokračování – prvního rozpadu Československa a německé okupace Čech a Moravy. Tento vývoj je chápán jako největší trauma v moderní československé historii. Mnichovská smlouva podle komunistického příběhu dokazuje úpadek buržoazního Československa i západních velmocí.⁴⁰ Politika vládnoucích buržoazních stran a jejich důvěra ve zrádné velmoci Británii a Francii zcela ztroskotala, neboť nikdo z nich ve skutečnosti nechtěl napomoci tomu, aby byl Hitler včas zastaven.⁴¹ S pokračujícím vývojem byly do tohoto příběhu přiřazeny i Spojené státy, a to na stranu pasivních zemí. Ve velkém kontrastu k tomu stál Sovětský svaz, jediný skutečný spojenc československého lidu, který stál připraven a byl ochoten pomoci.

Československo bylo osvobozeno sovětskou armádou, zatímco jiné armády nebyly vůbec zmíněny a uctívány. To jen potvrdilo, kdo byl viděn jako skutečný přítel československého lidu. Silná podpora Sovětského svazu mezi československými masami vedla zcela logicky k vítězství Komunistické strany Československa v prvních poválečných parlamentních volbách v roce 1946, třebaže, hlavně na Slovensku, ještě stále existovaly zbytky fašistických sil. Tyto zbytky však mohly být zlikvidovány poté, co komunisté převzali veškerou moc. Během Stalinovy

40 Srov. JAN TESAŘ, *Mnichovský komplex*, Praha 2000, s. 12–13.

41 V 70. letech bylo komunistické vidění Mnichova a celé druhé světové války vyjádřeno například v trojici významných filmů, které spolu vytvořily jeden z největších československých válečných filmových projektů a které všechny pocházely s dílny stejného režiséra, Otakara Vávry. Jednotlivé díly se jmenovaly *Dny zrady*, *Sokolovo* a *Osvobození Prahy*. Více o ideologickém významu těchto filmů MILAN DUCHÁČEK, *Pražský květen 1945 očima Otakara Vávry*, in: *Film a dějiny*, (ed.) Petr Kopal, Praha 2005, s. 253–264.

doby u moci sice došlo k jistým chybám, avšak tyto chyby nebyly zapříčiněny chybami a nedostatky systému, ale špatnými Stalinovými osobními vlastnostmi a jeho osobním zneužitím moci. Sovětská komunistická strana – a spolu s ní i komunistická strana v Československu – však byly dostatečně silné k tomu, aby samy dokázaly napravit všechny chyby. Stalinův kult byl odsouzen jako fenomén, který byl „cizí marxismu-leninismu“.⁴²

Kontrarevoluční síly ve spolupráci se Západem však nepřestaly využívat každou myslitelnou příležitost k tomu, aby mohly destabilizovat komunistické společnosti. To se jim částečně podařilo jak v Maďarsku v roce 1956, tak během československého „pražského jara“ roku 1968, kdy dokázaly infiltrovat i nejvyšší vedení komunistické strany. Díky domácím „zdravým silám“ a vojenské bratrské pomoci od Sovětského svazu a čtyř dalších zemí tzv. Varšavské smlouvy mohl být socialismus v Československu zachráněn a situace „normalizována“. Všichni kontrarevolucionáři a revizionisté byli ze strany vyloučeni. Strana se poučila a její poznání bylo shrnuto do dokumentu jménem *Poučení z krizového vývoje*.⁴³ Z ideologického hlediska bylo *Poučení z krizového vývoje* nejdůležitějším ukazatelem cesty v 70. a 80. letech. Koncem 80. let se západním imperialismům v čele s USA podařilo porazit Sovětský svaz a jeho spojence v Evropě. Budoucnost však podle tohoto příběhu přesto ukáže, že pravda a spravedlnost jsou na straně komunistů.

Cíle slovenského národně-evropského historického příběhu stály v protikladu jak ke komunistickému, tak i k národně-katolickému příběhu. Národně-evropský příběh si bere za výchozí bod Slovenské národní povstání (SNP), povstání proti Tisovu režimu ze srpna roku 1944, a činí jej počátkem slovenského zápasu za demokracii a příslušnost země k demokratické Evropě. Slovenský národ není ztotožňován s Tisovým režimem, ale s odporem proti němu.⁴⁴ Tento nový příběh není propracovaný stejně tolik jako příběhy ostatní. Není zásadně antičeský, a tak mají jeho zastánci problém s vysvětlením toho, proč se Československo po roce 1992 rozpadlo. SNP je svým způsobem jedinou historickou událostí, jejíž místo je specifikováno zcela přesně. Povstání je hlavním symbolem „slovenského národního“ boje proti diktatuře a podpory evropské demokracie. Příběh vznikl především cestou „shora“, a to jako výsledek aktivit vedoucích slovenských poli-

42 *Ilustrovaný encyklopedický slovník*, díl 3, Praha 1982, s. 393.

43 *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, Praha 1970.

44 Srov. KATARÍNA KOVÁČIKOVÁ, DEZIDER TÓTH, *SNP 1944: Vstup Slovenska do demokratickej Európy. Materiály z vedeckej konferencie k 55. výročiu SNP*, Banská Bystrica 1999.

tických špiček po roce 1998 při jejich úsilí přiblížit Slovensko NATO a „jednotné Evropě“. K jeho hlavním historicko-kulturním projevům patří banskobystriická expozice Múzea SNP nebo nedávná výstava *20. storočie – Ako sme žili* ve Slovenskom národnom múzeu v Bratislavě.⁴⁵

Vypravěči – nosníky historické kultury

Prvními konkrétními hlavními aktéry, kteří během počátku postkomunistického vývoje v Československu, resp. v Česku a na Slovensku, stáli za některým ze zmíněných historických příběhů, jsou zastánci *českého národně-liberálního historického příběhu*. Šlo především o opoziční skupiny, které stály proti komunistickému režimu a jeho historickému příběhu vyvinutému za tzv. normalizace v 70. a 80. letech. Hlavní aktéři žili v české části Československa. Jednalo se zejména o osoby sdružené v hnutí za lidská práva Charta 77 a podporované zahraničními rozhlasovými stanicemi, které za studené války vysílaly své programy do Československa v českém a slovenském jazyce: BBC, Radio Free Europe, Voice of America a Deutsche Welle. Vzhledem k tomu, že zahraniční rozhlasové stanice buď zcela ukončily svou činnost v českém jazyce, nebo prudce ztratily na významu ve chvíli, kdy se domácí média stala svobodnými, hlavní roli tu hráli aktéři, kteří žili v Československu a především v České republice a kteří navíc po roce 1989 převzali politickou moc v zemi.

Nejvýznamnějšími reprezentanty této skupiny byl první prezident postkomunistického Československa i první prezident nezávislého Česka Václav Havel, český premiér Petr Pithart, ministr zahraničních věcí Jiří Dienstbier a někteří další politikové i nepolitikové – zejména historikové a intelektuálové. V období komunistické moci mohli šířit své myšlenky a názory pouze v omezeném rozsahu, a to prostřednictvím nelegálně vydávaných tiskovin, které měly často jednoduchou formu a byly psány na psacím stroji. Tyto tiskoviny byly souhrnně nazývány *samizdat*. Další cestou bylo vysílání již zmíněných zahraničních rozhlasových stanic. Omezeně bylo možno číst i zakázané knihy ve skutečné knižní formě, a to v českém jazyce v zahraničních vydáních, jež byla přes hranice

45 Srov. BARBARA LAŠTICOVÁ, ANDREJ FINDOR, *From regime legitimation to democratic museum pedagogy? Studying Europeanization at the Museum of the Slovak National Uprising*, in: *Politics of Collective Memory: Cultural Patterns of Commemorative Practices in Post-War Europe*, (edd.) Barbara Lašticová, Andrej Findor, Wien-Berlin 2008; T. SNIEGON, *Den försvunna historien. Förntelsen i tjeckisk och slovakisk historiekultur*, s. 213–256.

pašována do Československa. Od počátku roku 1988 začala opozice nelegálně distribuovat Lidové noviny. Všechny tyto zakázané texty začaly být publikovány legálně od počátku roku 1990.

Havel, který byl často srovnáván s Masarykem jako „intelektuál, jenž byl nejdříve společností považován za okrajového, ale který během revoluce zosobnil národ“,⁴⁶ vyjádřil obdiv ke svému idolu – „opravdovému demokratovi a velkému humanistovi“ – i k celé Masarykově republice. Tvrdil, že první republika byla silně ovlivněna Masarykovou vysokou morálkou. Již při svém prvním novoročním televizním projevu coby prezident Československa vyzval Havel své krajany, aby obnovili politickou koncepci první republiky.⁴⁷ Již před prezidentskou volbou, rovněž v televizním projevu, spojil Havel Masaryka s „našimi nejlepšími tradicemi spojenými s ideálem míru“.⁴⁸ Petr Pithart vyzdvihl Masaryka jako muže, který „založil stát i moderní myšlení národa“.⁴⁹ Z intelektuálů popsal filozof Milan Machovec na jedné vědecké konferenci, věnované výročí Masarykova narození, oslavence jako „první moderní českou osobnost a myslitele“ a zároveň jako „možná prvního idealistu v dějinách, jemuž se podařilo uskutečnit většinu ze svých plánů“.⁵⁰ Historik umění Josef Kroutvor o meziválečném Československu napsal: „Erbovním znakem první republiky je především slušnost: lidská tolerance, slabost a síla demokratických zásad. Nová republika není jen změnou režimu, modernější úpravou domácích poměrů. První republika jde víc než o politickou změnu, nová státní forma je pokusem o novou morální orientaci národa.“⁵¹

Myšlenku o převaze českého národa ve srovnání s ostatními národy střední a východní Evropy lze ilustrovat dvěma příklady. V prvním z nich historik Jan Křen ve své knize o „bílých místech“ české historie napsal, že po konci první Československé republiky se Československo postupně „sociálně i politicky neústrojně“ ocitlo v bloku „evropských rozvojových zemí, které jí byly civilizačně vzdálené“.⁵² Druhým příkladem je český spisovatel Ludvík Vaculík, který vyvolal mnoho hněvu na Slovensku, když „historický rozdíl“ mezi českým a slovenským národem vykládal „demokratickou nezralostí“ Slováků, protože slovenský národ

46 JACQUES RUPNIK, *Jiná Evropa*, Praha 1992, s. 245.

47 Václav Havel v Československé televizi 1. ledna 1990. Havel byl zvolen prezidentem jen o tři dny dříve, 29. prosince 1989.

48 Václav Havel v Československé televizi 16. prosince 1989.

49 ČTK, 7. března 1990.

50 Lidové noviny, 2. března 1990.

51 JOSEF KROUTVOR, *Potřže s dějinami*, Praha 1990, s. 13.

52 JAN KŘEN, *Bílá místa v našich dějinách*, Praha 1990, s. 36.

se „nikdy nevyrovnal se svou fašistickou minulostí“. Slováci podle Vaculíka „nebyli dostatečně připraveni na svobodný a rovnoprávný vztah s jinými národy“.⁵³ Jeho názor nemusel být v Chartě 77 zcela ojedinělý – Charta nikdy nezískala na Slovensku širší podporu.⁵⁴

I ti, kdo se v tomto období nezúčastnili politického diskurzu, mohli jen ztěží přehlédnout jasné veřejné projevy českého národně-liberálního historického příběhu. Tyto projevy byly nejviditelnější bezprostředně po roce 1989, kdy většina českých měst a vesnic měnila názvy svých ulic i náměstí. Právě tam se často vracela jména, která tyto ulice i náměstí nesly za první republiky. Mizející Leninovy ulice a Leninova náměstí či další náměstí a ulice nesoucí jména Marxe či Engelse dostaly buď přímo Masarykovo jméno, nebo jména jiných čelních osobností spojených s první republikou. Václav Havel, který v komunistickém období bydlel v Praze na Engelsově nábřeží, sám převzal iniciativu k tomu, aby jméno nábřeží bylo změněno na Rašínovo nábřeží, a to po meziválečném československém ministru financí Aloisi Rašínovi, který aktivně přispěl k založení Československa v roce 1918 a který byl jen o pět let později zavražděn komunistickým extremistou.

Ačkoli český národně-liberální historický příběh obsahoval zřejmé nacionalistické tendence, nemohl být považován za extrémně radikální. Žádné etnické skupině nebyla automaticky připisována nediferencovaná kolektivní vina za utlačování Čechů a jeho příznivci nepoužívali žádné historické argumenty pro své eventuální požadavky na odčinění či pomstu. Příběh nepodporoval žádnou diktaturu a smysl české historie byl viděn jako národně-demokratický, tedy etnický určený, avšak pluralistický. Charta 77 používala první republiku jako protipól ke komunistické diktatuře a spojovala ji se svými požadavky na dodržování lidských práv. Charta byla založena v roce 1977 jako přímý následek konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, konané v Helsinkách v roce 1975. Hlavní aktéři tohoto příběhu vyjádřili i kritický postoj vůči některým českým aspektům, a to

53 LUDVÍK VACULÍK, *Naše slovenská otázka*, Literární noviny 5/1990, článek byl opětovně publikován v čísle 32/1992.

54 Český historik Jan Rychlík našel mezi více než 1 800 signatáři Charty 77 z celého období 1977–1989 méně než 20 slovenských jmen – srov. JAN RYCHLÍK, *Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989–1992*, Bratislava 2002, s. 44. Jednostranná česká kritičnost Charty 77 vůči slovenské antikomunistické opozici je analyzována ve studii JAROSLAVA CUHRY, *Katolická církev a odpor vůči normalizačnímu režimu*, in: *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*, (ed.) Petr Blažek, Praha 2005, s. 67–78.

především ve vztahu k českému jednání vůči tzv. sudetským Němcům v období 1945–1946. První republika, její velikost a její výlučně demokratický charakter však nebyl zpochybněn nikdy.

Proto nikdy nedošlo ani na otázky o tom, zda meziválečná demokracie skutečně závisela jen na české liberálně-demokratické tradici, na vysoké kulturní úrovni a na humanismu hlavního představitele, nebo zda to případně mohlo být i tím, že demokracie v etnicky roztržitém Československu vlastně neměla alternativu, neboť jasně dominantní skupina, která by byla schopna dobýt dostatečnou moc k útlaku jiných stejným způsobem jako v okolních státech, prostě neexistovala. Stejně chyběly i otázky na téma, jakou motivaci měly jiné velké etnické skupiny – především Němci a Maďaři – k tomu, aby v rámci meziválečného Československa nebojovaly za „své“ národní státy, když jejich politickou moc oslabilo většinová čechoslovakistická ideologie. Vize českého národa jako „jednotného organismu s jednotnou mentalitou“ nebyla nikdy zpochybněna.⁵⁵

Diaspora a komunisté

Hlavní tvůrce a zastávce *slovenského národně-katolického historického příběhu* lze koncem 80. let hledat mezi jistými antikomunistickými a antičeskými skupinami ve dvou organizacích, z nichž jedna existovala vně a jedna uvnitř komunistického Slovenska. Šlo o tzv. Svetový kongres Slovákov (Slovak World Congress), který měl své centrum v Kanadě, a katolickou církev na Slovensku, tedy především tu část, která aktivně nespolupracovala s komunistickým režimem.⁵⁶ Po pádu komunismu mohli exiloví Slováci sami šířit svůj příběh na Slovensku. Pomoc získali především od členů a příznivců ultranacionalistických politických stran, jež byly na Slovensku založeny hned po sametové revoluci, ale i od politicko-kulturní organizace *Matica slovenská*, jejíž úkol spočíval již od roku 1863 v péči o slovenský jazyk a o rozvoj slovenské kultury. Podpora však přišla i od některých nových křesťanskodemokratických stran, jež nebylo možné považovat

55 Srov. CHAD BRYANT, *Whose Nation? Czech Dissidents and History Writing from a Post-1989 Perspective*, *History & Memory* 12/2000, s. 30–64.

56 Podle statistik například existovalo v celém Československu v roce 1983 8 230 kostelů a 4 500 kněží. Přibližně 10% z těchto kněží se angažovalo v hnutí *Pacem in terris*, které dostalo jméno podle papežské encykliky z roku 1963, které však aktivně spolupracovalo s jinak ateistickým a anticírkevním komunistickým režimem. Vztah české katolické církve k Tisovi prozatím není prozkoumán.

za extrémní. Nejdůležitější z těchto stran bylo Křesťanskodemokratické hnutie (KDH), jehož předseda Ján Čarnogurský byl v letech 1991–1992 slovenským premiérem.⁵⁷

Církevní subkultura v historické kultuře poválečného Slovenska je ještě stále téměř neprozkoumána. Katolická církev byla komunistickým režimem pronásledována, ale přesto si na Slovensku udržela relativně velký vliv. Jisté údaje hovoří dokonce o tom, že ke katolické víře se hlásilo až 3,5 milionu ze zhruba 5 milionů Slováků. Skupina, která v církevních kruzích vedla odpor proti komunismu, byla nazývána *tajnou církví*.

Nakolik odpor tajné církve proti komunismu souvisel se sympatiemi k Tisovi a jeho státu a v jaké míře byl dán bojem za demokracii a lidská práva jako protipólu komunistické diktatuře, zatím nevíme. Je však zjevné, že paměť Tisa měla pro zástupce této skupiny význam. Byl to totiž biskup Ján Chryzostom Korec, jenž byl biskupem již od roku 1951, a byl tak nejznámějším reprezentantem tajné církve, který při vůbec první veřejné příležitosti po pádu komunismu uctil na Slovensku Tisovu památku. Dne 8. června 1990 odhalil Korec pamětní desku věnovanou Tisovi v Bánovcích nad Bebravou, kde Tiso působil od roku 1934 do začátku války. Korcovo spojení jeho prestiže bojovníka proti komunismu s vlastními sympatiemi vůči Tisovi hrálo významnou symbolickou roli a bylo široce diskutováno v médiích. To, že katolická církev ani nekritizovala Korce, ani nevyjádřila svůj odstup od Tisa, také vyslalo veřejnosti jasný signál.

Další výrazy postoje církve vůči Tisovi následovaly během různých příležitostí věnovaných Tisově památce, jako například v březnu 1991, kdy byl posvěcen kříž na Tisově hrobě v Bratislavě. O dva roky později, rovněž u Tisova hrobu při podobné příležitosti, prohlásil katolický kněz Ladislav Šimončík, že „to nebyl Tiso, kdo byl zločincem, ale ti, kdo jej popravili, a kdo tak tímto způsobem zneuctili celý slovenský národ a jeho právo na vlastní stát“.⁵⁸ Krom toho dali vysokí zástupci církve opakovaně jasně najevo, že podporují nacionalisty a jejich představu o slovenském národě jako kompaktní jednotce, v níž katolická víra hraje dominantní roli. V pastýřském listě, který vyjádřil oficiální postoj církve před prvními svobodnými volbami v roce 1990 a který byl čten ve všech kostelích, bylo zdůrazněno, že všichni příslušníci církve mají povinnost hlasovat za taková hnutí, která zajistí, aby lidé na Slovensku žili „podle křesťanských pravidel, jež

57 Mezi nejradikálnější nacionalistické strany patřily například Slovenská národná strana, Slovenská ľudová strana, Strana národného zjednotenia Slovákov nebo Slovenský národný kongres.

58 ČTK, 14. března 1992.

odpovídají vůli boží“. Dále byl zesílen požadavek na to, aby lidé hlasovali pro politické strany s křesťanským politickým programem.⁵⁹ O rok později, v březnu 1991, byl publikován jiný veřejný dokument, adresovaný především všem věřícím Slovákům. Čelní slovenští biskupové včetně arcibiskupa Jána Chryzostoma Korce a Dominika Hrušovského, „biskupa pro Slováky žijící v zahraničí“, v něm konstatovali, že „naš národ je dnes dostatečně zralý k tomu, aby se nenechal politicky manipulovat jinými“.⁶⁰

Svetový kongres Slovákov byl z pohledu slovenského nacionalistického hnutí nejdůležitější organizací Slováků v exilu. V obraně Tisa a slovenského státu z druhé světové války hrál velmi významnou roli. Za studené války se organizace pokoušela o sjednocení všech slovenských emigrantů, kteří viděli komunismus i soužití s Čechy ve společném státě jako „nepřátele svobodného Slovenska“. Postoj Svetového kongresu Slovákov k historii odpovídal po několik desetiletí téměř přesně tomu, co britský sociolog Robin Cohen definoval jako „typické chování diaspory“, založené na společném sentimentu ke vzdálené a ve své podstatě nedosažitelné domovině. Tři z celkových devíti typických aspektů diaspory, které Cohen uvedl, jsou pro historickou kulturu slovenské diaspory zvláště důležité. V prvním případě šlo o „kolektivní paměť a mýtus o domovině, o její lokaci, historii a úspěších“. Druhý bod pojednává o „idealizaci domnělého domova zděděného po předcích“ a o kolektivním závazku k jeho udržování, obnově, k napomáhání jeho bezpečnosti a prosperity. Třetí a poslední bod je spojen se „silným etnickým skupinovým vědomím, udržovaným po dlouhou dobu a založeném na pocitu osobitosti, společné historii a sdíleném osudu“.⁶¹

Svetový kongres Slovákov vznikl roku 1970 po porážce pražského jara sloučením několika již dříve existujících organizací. Svetový kongres Slovákov se zviditelnil protesty proti invazi Varšavské smlouvy do Československa, avšak v hodnocení historie vycházel především z myšlenek starší generace emigrantů, tedy těch, kteří utekli z Československa v souvislosti s porážkou Tisova režimu na konci války, a kteří se tak báli pomsty komunistů. Role, kterou hrál Tiso v historickém příběhu této diaspory, byla natolik dominantní, že se jí žádný jiný slovenský politik nemohl byt jen přiblížit.

Ve srovnání s československým státem, který počátkem 90. let 20. století procházel radikální změnou a který výrazně snížil svou podporu pro vydávání knih

59 Katolícke noviny 19/1990.

60 ČTK, 19. března 1991.

61 ROBIN COHEN, *Global Diaspora: An Introduction*, Seattle 1997, s. 26.

s historickou tematikou, měla diaspora k tomu, aby svůj historický příběh šířila po celém Slovensku, k dispozici velké prostředky. Její organizace zároveň spolufinancovala domácí nacionalistické hnutí. Jisté údaje hovořily dokonce o tom, že zastánci odtržení Slovenska od českých zemí dostali touto cestou již v prvních měsících po sametové revoluci asi 3,7 milionu anglických liber.⁶² Svou podporu vyjadřoval Svetový kongres Slovákov i jiným způsobem. V květnu roku 1990 byl kardinál Ján Chryzostom Korec oceněn tzv. „národní cenou“ Svetového kongresu Slovákov.

Ofenzíva „zahraničních Slováků“ byla usnadněna tím, že šlo o lidi, kteří nebyli přímo spojeni s komunistickým režimem, ale přicházeli ze Západu, a tím pádem disponovali velkou psychologickou výhodou. Zároveň je však třeba připomenout, že ideologie diaspory měla přímou spojitost se slovenským režimem za druhé světové války.

Nejradikálnější forma slovenského národně-katolického příběhu byla vyjádřena v řadě knih na Tisovu obranu, pocházejících především od dvou nejaktivnějších a zároveň nejvlivnějších ideologů a uživatelů historie, Milana Ďuric a Františka Vnuka.⁶³ Právě oni zásobovali Tisovy příznivce „historickými důkazy“ proti odpůrcům tohoto příběhu.⁶⁴ Ďurica měl profesorský titul v oboru církevní historie z církevní univerzity v italské Padově, Vnuk měl údajně profesorský titul z australského Adelaide, avšak tento titul nebyl spojen s historií, nýbrž s metalurgií. Přesto byl Vnuk někdy prezentován jako profesor historie. Koncem 80. let a počátkem 90. let byl Vnuk ve Svetovém kongresu Slovákov místopředsedou. Ďuricův a Vnukův význam coby nejvýznamnějších uživatelů historie z řad příslušníků diaspory byl nepřímou uznán i jejich oponenty – právě tito dva muži byli v souvislosti se slovenským národně-katolickým historickým příběhem kritizováni nejčastěji a nejvíce.

Na Slovensku byly nejprve publikovány jejich knihy napsané již dříve, někdy dokonce dlouho před rokem 1989. V případě Františka Vnuka vzbudila pozornost zejména kniha *Neuveriteľné sprísahanie*, neboť autor v ní odmítl slovenské povstání proti Tisovu režimu coby „antinárodní zradu“.⁶⁵

62 The Times, 10. dubna 1990.

63 Více k tomu ZORA HLAVIČKOVÁ, *Wedged Between National and Trans-National History: Slovak Historiography in the 1990s*, in: *Narratives Unbound. Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*, (edd.) Sorin Antohi, Balász Trencsényi, Péter Apor, Budapest 2007, s. 258–264.

64 Srov. SHARI COHEN, *Politics Without a Past*, Durham-London 1999, s. 125.

65 FRANTIŠEK VNUK, *Dedictvo otcov*, Bratislava 1991; TÝŽ, *Neuveriteľné sprísahanie*, Trenčín 1993.

Milan Ďurica byl prvním, kdo se pokusil sepsat Tisův životopis „podle nového výzkumu založeného na nových dokumentech zveřejněných od počátku perestrojky v polovině 80. let“. Na československém trhu od Tisovy smrti roku 1947 podobná kniha neexistovala. Ďuricova kniha měla proto zvláštní význam, neboť se nesetkala s přímou konkurencí.⁶⁶ Nejdříve byla publikována v Itálii v roce 1989, tedy ještě stále v době Ďuricova pobytu v exilu. Její relativně rychlé vydání na Slovensku následovalo v roce 1992.⁶⁷ Šlo ale pouze o první svazek a o Tisův život před rokem 1939. Druhý svazek, zahrnující léta 1939–1947, který byl slíben krátce poté, vyšel až v roce 2006.⁶⁸ První publikovaný díl ukázal, že celý projekt byl zaměřen na Tisovu intenzivní obranu, a to ve formě zdůrazňování jeho lásky k vlastnímu národu a k náboženství; neobsahoval však žádnou analýzu Tisova vztahu k meziválečnému antisemitismu a k jiným aspektům, jež později hrály roli během holocaustu. Ďurica ignoroval antisemitská vyjádření, která Tiso učinil jak ve svých politických textech a projevech, tak i ve svých novinových článcích, zveřejněných v dobových médiích.⁶⁹ Ďurica a Vnuk získali podporu další slovenské historičky, Anny Magdolenové, a řady nehistoriků, kteří však rovněž vyvíjeli značnou aktivitu při psaní textů na Tisovu obranu. Tito lidé, jako například Gabriel Hoffmann, Anton Porubský a Jozef Kirschbaum, pocházeli z řad diaspory i z domácího slovenského prostředí. Skupina, která sama sebe nazývala *Priatelja prezidenta Tisu*, se aktivně zasazovala o to, aby Vatikán vyhlásil Tisa za svatého.

Mezi významnými otázkami, které si zastánci slovenského národně-katolického historického příběhu nepokládali, byla například legitimita Tisova režimu

66 V rámci slovenské diaspory vznikly za studené války dvě knihy, které se zabývaly Tisovým životem: KONSTANTIN ČULEN, *Po Svätoplukovi druhá naša hlava. Život Dr. Jozefa Tisu*, Middletown 1947; FRANTIŠEK VNUK, *Dr. Jozef Tiso, President of the Slovak Republic*, Sydney 1967.

67 MILAN ĎURICA, *Jozef Tiso – slovenský kňaz a štátnik*, díl 1: 1887–1939, Martin 1992.

68 Druhý pokus o Tisův životopis následoval v roce 1998: IVAN KAMENEC, *Dr. Jozef Tiso 1887–1947 – Tragédia politika, kňaza a človeka*, Bratislava 1998.

69 Soubor Tisových článků a projevů z období, než se stal slovenským prezidentem, byl vydán v roce 2002 Historickým ústavem Slovenské akademie věd v Bratislavě. I v něm bylo prezentováno období do začátku druhé světové války. Ačkoli tato kniha byla pouze souborem textů, a nikoli studií, vyplynulo z ní, že okruh témat, jimž se Tiso věnoval v meziválečném období, byl mnohem širší, než bylo publikováno v Ďuricově knize. Zatímco Ďurica se věnoval Tisovým myšlenkám, které se zaměřily na slovenskou politiku a na pokusy dosáhnout zrovnoprávnění Slovenska ve vztahu k jeho sousedům, byly ve zmíněném souboru uvedeny i Tisovy myšlenky týkající se židovské menšiny na Slovensku – srov. MIROSLAV FABRICIUS, LADISLAV SUŠKO (edd.), *Jozef Tiso. Prejavaj a články (1918–1938)*, Bratislava 2002.

ve vlastním slovenském prostředí, když tento režim zcela podřídil svou politiku nacistickému Německu. Slovensko se zúčastnilo napadení Polska v roce 1939, napadení Sovětského svazu v roce 1941 a vyhlásilo válku USA, Velké Británii i Francii. Tiso zakázal všechny slovenské politické strany kromě vlastní Hlinkovy slovenské ľudové strany, a to i přesto, že tato strana nikdy v demokratických volbách nezískala výraznou většinovou podporu mezi Slováky. Kromě toho tito autoři ve svých antikomunistických textech nikdy nevysvětlili, proč má být jeden antiliberální a totalitní systém, vedený jednou stranou a jedním vůdcem pomocí násilí, lepším než jiný systém se stejnou strukturou, tedy proč by Tisova diktatura měla být automaticky uznána jako lepší než diktatura komunistická jen proto, že jedna diktatura je „naše“, zatímco druhá „jejich“. Nejsložitější problém těchto osob však spočíval v tom, že „křesťanské Slovensko“, které nebylo okupováno Německem, v roce 1942 zahájilo deportace desetitisíců slovenských Židů – vlastních občanů Slovenska – do táborů smrti a navíc Německu platilo za to, aby tito židovští Slováci byli deportováni.

Československý komunistický historický příběh byl vypracován a modifikován před rokem 1989, a to vždy politickým a ideologickým vedením československé komunistické strany. Šířen byl s různou intenzitou prostřednictvím velkého množství oficiálních, státem vlastněných a kontrolovaných kanálů, jako byly sdělovací prostředky, filmové společnosti, nakladatelství, oficiální veřejné oslavy různých výročí a v neposlední řadě i vyučováním ve školách na různých úrovních. Během 70. a 80. let 20. století existoval nejkonzentrovanejší souhrn tohoto příběhu v již zmíněném dokumentu *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*. Text byl zároveň míněn jako direktiva v tom smyslu, jak měly být druhá světová válka a hlavně poválečný vývoj vykládány, jestliže se vykladatelé nechtěli dostat do konfliktu s komunistickým režimem.

Třebaže československá komunistická strana měla před rokem 1985 více než 1,5 milionu členů a poměr členů KSČ a její slovenské odnože KSSS vůči zbytku společnosti byl koncem 80. let 20. století dokonce vyšší než v Sovětském svazu, bylo v první polovině 90. let relativně obtížné identifikovat hlavní aktéry tohoto příběhu. Nejříve musel být příběh přizpůsoben nové skutečnosti, v níž sovětský komunismus nemohl být déle představován jen jako progresivní a úspěšný projekt, neboť Sovětský svaz se rozložil zevnitř a déle již neexistoval. Četní očití svědkové a otevírající se archivy mohli navíc dosvědčit zločiny a brutalitu, k níž pod vedením komunistů došlo. Určitou dobu zkrátka trvalo, než mohl být komunistický výklad historie aktualizován a upraven. Za druhé existovalo bezprostředně po pádu komunismu relativně málo osob, s výjimkou nejvyšších prominentů bývalého režimu, které chtěly vystoupit do popředí a komunistický systém veřejně obhajovat, či dokonce představit jako důvěryhodnou alternativu i pro

90. léta. To ale neznamenalo, že komunistický příběh jako takový a všechny jeho stopy náhle zmizely. Doslova všichni Češi i Slováci, kteří byli před rokem 1989 ve školním a vyšším věku, byli tímto výkladem historie ovlivněni a nemohli se přes noc radikálně změnit. Až ke konci 90. let bylo spojení mezi komunistickým ideologickým výkladem historie a aktuální komunistickou politikou, prezentovanou nereformovanou komunistickou stranou, jež se v České republice nyní jmenovala Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM), znovu vidět jasněji, a to hlavně jako výraz nespokojenosti s českým polistopadovým vývojem. Slovenská komunistická strana se již krátce po změně režimu transformovala do levicové strany s názvem Strana demokratickej ľavice (SDL), která tvrdila, že s totalitní československou komunistickou stranou již nemá žádnou spojitost. Stopy komunistického historického příběhu však zůstaly patrné i na Slovensku.

Otázky spojené s druhou světovou válkou, které si vyznačiči československého komunistického příběhu nekladli, byly vlastně podobné těm, které jsem uvedl ve slovenském národně-katolickém kontextu. Proč je jeden totalitní systém lepší než jiný? Proč byla lidská cena těch, kteří příslušeli ke „správné třídě“, tedy k dělnické třídě, automaticky vyšší než lidská cena ostatních?

***

Dva ze čtveřice výše uvedených historických příběhů – český národně-liberální a slovenský národně-evropský – dávají české, resp. slovenské historii národní a demokratický smysl a používají historii k legitimizaci budoucích cílů právě v tomto směru. Dva zbývající historické příběhy – komunistický a slovenský národně-katolický – se svým způsobem používání historie k hodnotám označovaným jako politicky liberální staví vysloveně konfrontačně, třebaže ve svých úpravách z 90. let již přímo nevolají po totalitní moci.

Všechny čtyři příběhy však s vlastním národem a jeho historií pracují jako s jednolitou kategorií, a proto mají v menší či větší míře problém zvládnout otázky, které do jejich koncepcí hledání vlastního smyslu české či slovenské historie nezapadají. Ani v jednom případě se při snaze o vytýčení nových postkomunistických hodnot hlavním aktérům nepodařilo etnicky podmíněný národní rámec opustit, nebo dokonce zpochybnit.